

ASUPRA UNUI NOU MANUSCRIS CANTACUZINESC

Studiul de față¹ se situează pe linia valorificării unor izvoare inedite, aproape necunoscute, ale atît de controversatei și mult dezbătutei genealogii a Cantacuzinilor: Manuscrisul prezentat, actualmente în posesia ing. N. Bosângeanu, dar care îl va preda Arhivelor Statului, a fost scris în limba franceză în anul 1856 la Petersburg de generalul Rodolphe Cantacuzino. Din păcate el se păstrează fragmentar. Avînd inițial 96 pagini, numerotate de autor, manuscrisul nu mai cuprinde astăzi decît 48 pagini. Aflăm trecutul acestuia din lucrarea genealogică întocmită de Ioan B. Cantacuzino, aflată la Arhivele Statului, în fondul familial Cantacuzino, sub cota 1061. Din această ultimă lucrare aflăm că *Ghenealoghia Cantacuzinilor* de banul Mihai Cantacuzino a fost tradusă din română în rusă și continuată de către nepoții banului Mihai, Ioan și Nicolae Cantacuzino, stabiliți în Rusia, fii ai fratelui mezin al banului, și anume ai lui Răducanu Cantacuzino-Măgureanu. Ea a fost continuată și redactată în franceză de către strănepotul banului Mihai, generalul Rodolphe Cantacuzino, trăitor în Rusia. Acesta i-a oferit lucrarea sa la Dresda, în 1864, lui Basile, tatăl lui Ioan B. Cantacuzino. Așa se explică cum acesta din urmă l-a folosit, citînd copios din el (mai ales partea de heraldică). Manuscrisul lui Rodolphe Cantacuzino a trecut apoi în posesia fiicei lui Ioan B. Cantacuzino, Maria general Grigore Odobescu, de la dînsa el trecînd la actualul deținător.

Generalul Rodolphe Cantacuzino din Rusia era fiul lui Nicolae Cantacuzino (1761—1841) și al Elenei Gennadi. Era deci nepot de fiu lui Răducanu Cantacuzino-Măgureanu, fratele banului Mihai, și strănepot direct lui Drăghici, mare spătar, aparținînd adică ramurii Măgurenilor emigrați în Rusia. Bunica lui paternă era domnița Ecaterina, fiica domnitorului Ioan al II-lea Mavrocordat. Tatăl său, Nicolae, era frate cu Ruxandra, soția marelui ban Constantin Ghica și cu spătarul Ioan Cantacuzino (1757—1828). Acesta, angrenat în vîltoarea luptelor politice ale vremii, după războiul din 1787—1792 părăsește țara, refugiindu-se în Rusia, unde primește în dar din partea împărătesei Ecaterina a II-a o moșie pe malul drept al Bugului. Aici întemeiază împreună cu fratele său Nicolae, tatăl lui Rodolphe, tirgul Kantakuzinka. Ioan Cantacuzino este primul poet român cu volum tipărit, apărut între 1792 și 1796, la Dubăsari sau Movilău. Spirit occidentalizant, el intră în contact prin intermediul cunoașterii limbii franceze cu unele opere ale scriitorilor italieni și englezi. Lui i se datorește prima tălmăcire din literatura engleză — *An Essay On Man* a lui A. Pope, transpusă în limba română în 1807 sub titlul *Cercarea asupra omului*, prin intermediul versiunii franceze

¹ Comunicare prezentată în cadrul Cercului de științe auxiliare al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității din București la data de 29.X.1987.

în proză a lui Silhouette². Volumul său tipărit poartă titlul *Poezii noo*, cuprinzând încercări originale, traduceri, prelucrări de autori străini. Dragostea pentru cultură era deci la ea acasă în această ramură a Cantacuzinilor, ca dealtfel în toată această mare familie. Nepotul de frate al poetului Ioan Cantacuzino, Rodolphe, a trăit în Rusia, dar a murit la Dresda în 1880. A fost căsătorit cu Maria Frolof-Bagreef, a cărei mamă era fiica contelui Speranski. Rodolphe a avut fiu pe Mihai Cantacuzino-Speranski, care la rindul său a avut descendență bogată, în Rusia, necuprinsă însă în studiul genealogic publicat de Mihai Sturdza în „Archiv für Sippenforschung“³. Acestor Cantacuzini li se recunoscuse printr-un ucaz imperial de la 1865 titlul de prinți⁴. Într-un asemenea context trebuie văzut autorul manuscrisului, generalul Rodolphe Cantacuzino, care, în plus, este contaminat și de atmosfera romantică a vremii, fiind inclinat să dea crezare multor legende genealogice. Nu este mai puțin adevărat însă, că și plâsmuirile genealogice, fanteziile care se ivesc și se manifestă adesea în acest domeniu, pot fi interpretate din punct de vedere al istoriei politice⁵ ca și al istoriei mentalităților, un domeniu căruia genealogia ar putea să-i aducă date de un real folos. Manuscrisul lui Rodolphe Cantacuzino trebuie așadar privit cu multă circumspecție, înțelegând atmosfera în care el a fost redactat. Dacă partea valoroasă, din punct de vedere al datelor genealogice pe care le-ar fi putut furniza, s-a pierdut, a rămas capitolul de heraldică a Cantacuzinilor, care prezintă un real interes.

Pe pagina de început se află titlul acestui manuscris: *Généalogie et historique des armoiries de la dynastie des Princes Cantacuzène*. Rédigée par le prince Rodolphe Cantacuzène membre fondateur de la Société Impériale Archéologique de St. Petersburg. Dedesubt se află un motto latinesc extrem de lapidar, „suimus“, pe care îl menționează mai tirziu și Ioan B. Cantacuzino în lucrarea sa amintită. În josul paginii sint trecute data și locul, St. Petersburg, 1856. În ceea ce privește cuprinsul, manuscrisul se compune din: *Avant propos de la généalogie et des armoiries des Princes Cantacuzène*, *De l'origine des Cantacuzène d'après quelques anciens chroniqueurs*, *Généalogie des princes Cantacuzène de père en fils, depuis 800 ans, après J. Chr.*, un arbore genealogic păstrat fragmentar, apoi *Description des armoiries de la dynastie des princes Cantacuzène*, un apendice.

În prefața manuscrisului Rodolphe Cantacuzino tratează despre modul în care a redactat lucrarea în aceste cuvinte: „Depuis 1834 je réunis les matériaux pour l'histoire de ma famille, auxquels ont servi de base les documents qui me sont restés, après la mort de mon oncle P-ce Jean et après la mort de mon père P-ce Nicolas. Le premier a traduit en russe une partie des documents grecs et

² Vezi *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei R.S.R., 1979, p. 147—148 (articol redactat de Florin Faifer).

³ Vezi, articolul lui Mihai Sturdza în „Archiv für Sippenforschung“, 36. Jahrgang, Mai 1970, Heft 38, p. 455—467.

⁴ Vezi arborele genealogic al Cantacuzinilor la Filitti, Ioan C., *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919 (în anexe).

⁵ Vezi în acest sens Pippidi, Andrei, *Fables, bagatelles et impertinences Autour de certaines généalogies byzantines des XVIIe—XVIIIe siècles*, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1979, p. 269—305.

valaques et entre autre la généalogie de notre dynastie, qui lui a été transmise par son oncle P-ce Michel"⁶. Autorul creionează destinul zbuciumat al acestei familii, destin pe care dealtminteri l-a avut grecoitatea întreagă după căderea Bizanțului în 1453. „Tout ce qu'il a trouvé (Prince Michel), prouve de quelle manière à la suite des bouleversements politiques, des horreurs barbares des Turcs et leurs persécutions sanguinaires contre la race des Cantacuzène, cette famille fut forcée d'abandonner sa patrie primitive, l'Empire Byzantin, pour se disperser en Italie, en Hongrie, en Pologne, en Allemagne et dans les principautés Moldave et Valaque et qu'après avoir tenté en vain d'affranchir ces dernières du joug des Turcs, elle a fini par se mettre sous la protection des souverains russes"⁷. În continuare se face un istoric al genealogiei Cantacuzinilor, subliniindu-se modul în care un uriaș tezaur documentar privitor la această familie a fost distrus. Autorul remarcă cu tristețe: „Et que de trésors ont péri, qui appartenaient aux Cantacuzène, lorsque l'empire Byzantin fut conquis par les Turcs"⁸. Vasta documentare pe care autorul declară că a întreprins-o⁹ se regăsește în numeroasele trimiteri care există pe parcursul textului, tot atât de adevărat fiind faptul că unele trimiteri sînt însă vagi, fără indicarea exactă a paginii la care se face aluzie. În încheierea prefaței, Rodolphe Cantacuzino afirmă cu mîndrie nedisimulată: „Par conséquent cette généalogie de notre famille est basé sur l'histoire et forme par elle-même une chronique pleine d'interêt, car la dynastie des Cantacuzène occupa pendant plusieurs siècles, par sa position politique une place distinguée parmi les dynasties les plus célèbres de l'histoire"¹⁰. În următorul capitol, numit *De l'origine des Cantacuzène d'après quelques anciens chroniqueurs*, își găsește expresia o viziune istoriografico-genealogică excesiv romantică. Astfel, citînd o serie de autori, pe care îi va comenta și Ioan B. Cantacuzino în lucrarea sa, a cărei rigoare științifică este incomparabilă cu cea a predecesorului său, Rodolphe tratează despre originile legendare ale familiei sale, în jurul căreia s-a țesut o adevărată mitologie. Citînd pe marele bizantinolog Ducange, autorul afirmă că „les historiens Byzantins exultent la célèbre de la noble famille des Cantacuzène et affirment qu'elle est la plus ancienne de toutes les dynasties régnautes de l'empire d'Orient"¹¹. Se afirmă neîntemeiat, în cea mai autentică descendență a ceea ce scrise cu peste 60 de ani în urmă banul Mihai Cantacuzino, că familia Cantacuzinilor se trage din dinastia de Valois și dintr-un pair al Franței. Autorul manuscrisului afirmă cu siguranță de sine că membrii familiei sale au emigrat din Occident în Orient, epoca emigrării lor fiind însă necunoscută, primul Cantacuzin notabil fiind înregistrat — fapt adevărat — în timpul lui Alexie I Comnenul (1107). Iată cum este, de pildă, prezentat primul Cantacuzino atestat documentar: „Cantacuzène, célèbre général. L'empereur Alexis I. Comnène, lui fut redevable de ses conquêtes sur Bohémond (1107). Les historiens ne le citent

⁶ Manuscrisul citat, p. 1 (Numerotarea paginilor a fost realizată de autorul manuscrisului).

⁷ *Ibid.*, p. 1—2.

⁸ *Ibid.*, p. 2.

⁹ *Ibid.*, p. 4—5.

¹⁰ *Ibid.*, p. 4—5.

¹¹ *Ibid.*, p. 8.

par son nom de baptême, probablement à cause de sa célébrité. Il a combattu avec succès contre les Génois et les Croisés¹². Odată cu enumerarea izvoarelor genealogiei Cantacuzinilor se fac referiri la o serie de personaje, cum ar fi, de exemplu, un Emanuel Cantacuzino, care s-ar fi stabilit în Polonia în 1633¹³. Un alt descendent al Cantacuzinilor, de care vorbește autorul, este doctorul Mosel, menționat în timpul păstoriei lui Petru Movilă la Kiev, în 1664 (neconcordanță evidentă între această dată și perioada vieții lui Movilă, acesta fiind mort în 1664). Se spune că Mosel îi era porecla, el fiind un nobil grec emigrat coboritor al Cantacuzinilor, ca sursă indicându-se *Viața sfinților bisericii grecești*, apărută la Moscova în 1759¹⁴.

Filiația Cantacuzinilor începe cu Nicolae Cantacuzène-Valois (m. 800), acestuia urmându-i un șir fantezist de personaje: Luca (m. 814), Martin, Filip (m. 911), Alexandru (m. 958), Ioan (m. 995), căsătorit cu Leonida, fiica lui Tancred, conte d'Astaville și de Pouille, George, căsătorit cu Irina, fiica împăratului Alexie Comnenul la o dată tot atît de fantezistă 1077. Renunțăm la a mai enumera o serie de alianțe pe cît de răsunătoare pe atît de puțin atestate documentar, pe care autorul cu aceeași prodigioasă fantezie ca și unchiul său banul Mihai Cantacuzino le expune. Paginile 24—26 cuprind textul privitor la împăratul Ioan al VI-lea, portretul său fiind foarte bogat în epitete laudative. O grea pierdere o constituie lipsa paginilor 27—74, care conțineau cu siguranță date interesante privitoare mai ales la partea mai recentă din genealogia familiei, eventual informații relative la Cantacuzinii Măgureni emigrați în Rusia, cărora aparține și autorul manuscrisului. La pagina 75 se mai păstrează o jumătate a arborelui genealogic care cuprindea și pagina precedentă. Acesta începe cu Andronic, dat în mod fals drept străbunicul lui Constantin postelnicul, cînd în realitate era tatăl acestuia. Numele sînt scrise prescurtat, nu sînt indicate soțiile, respectiv soții. Doar personajele masculine sînt numerotate, arborele cuprinzînd 200 personaje masculine. Cea mai recentă generație ce figurează în arbore este generația din care făceau parte Ioan B. Cantacuzino, fratele său Matei etc., care, evident, aveau o vîrstă fragedă în 1856.

Poate cea mai interesantă parte a manuscrisului o constituie capitolul de heraldică, pe care l-a valorificat din plin și inginerul Ioan B. Cantacuzino în lucrarea sa, capitol intitulat *Description des armoiries de la dynastie des princes Cantacuzène*. Iată o primă descriere a stemei Cantacuzinilor: „Sur un champ de gueules est représenté l'aigle d'or à deux têtes, avec les ailes déployées et les serres écartées, les têtes de l'aigle sont ornées de couronnes d'or ouvertes, le grand écu est surmonté de la couronne impériale fermée de Byzance, avec les deux bouts de rubans déployés de gueule et ornés de perles¹⁵”.

¹² *Ibid.*, p. 10.

¹³ Filitti, Ioan C., *Notice sur les Cantacuzène du XIe au XVIIe siècles*, București, 1936, p. 16, nota 106. Din nota 107 rezultă că Ioan C. Filitti avea cunoștință de existența prezentului manuscris.

¹⁴ Manuscrisul citat, p. 17.

¹⁵ *Ibid.*, p. 77.

În acest capitol de heraldică a Cantacuzinilor sînt exprimate, ca și în capitolul genealogic, o serie de afirmații mai mult sau mai puțin îndepărtate de adevărul istoric, dar prezentarea, ce se vrea cît de cît cuprinzătoare a acestui document obligă enumerarea celor mai însemnate dintre ele. În orice caz este de cert interes ceea ce gîndea un Cantacuzin din Rusia la jumătatea veacului trecut asupra stemei familiei sale. „L'aigle à deux têtes a été adopté aussi par d'autres dynasties, qui avaient contracté des alliances avec les dynasties impériale bysantines comme par exemple, les grands ducs de Russie, les despotes de Serbie et de Bulgarie, les ducs de Mantoue, de Montferrat, les Justiniani de Venise, les Castriotes et d'autres. Lorsque le grand duc de Moscovie Jean III Vasilievitch épousa Sophie, fille de Thomas Paléologue, il adopta en même temps les armoiries de l'empire bysantin, mais les couleurs de l'écu furent changées et les armoiries de l'empereur de Russie représentent l'aigle de sable à deux têtes, sur champ d'or, tenant dans les serres le sceptre et le globe“¹⁶. Bineînțeles, se pune mult discutată problemă a prezenței crinilor, justificată prin fictiva legătură genealogică cu Valois. „Que les armoiries primitives de la dynastie Cantacuzène furent celles de la dynastie Valois est prouvé par leur alliance de parenté et réunion de leurs noms de famille. L'empereur Jean VI, dont les antécédants s'appelèrent Cantacuzène-Valois, fut le premier qui en omettant le nom de Valois et en adoptant d'après l'usage d'alors les noms de Flavie, Comneno, Paléologue conserva ses armoiries primitives. Les armoiries des Valois furent primitivement celles des Cantacuzène, qui les conservèrent toujours, cela est prouvé aussi par ce qu'on voit les lis dans les armoiries des despotes de Serbie, qui ne purent autrement les adopter, qu'à la suite de leur alliance par mariage avec les Cantacuzène d'autant plus que les lis ne furent des attributs d'aucune dynastie régnante de l'empire bysantin, excepté celle des Cantacuzène“¹⁷. În același loc se găsește o notă interesantă care sună astfel: „Parmi les documents de famille des P-ces Cantacuzène se trouve l'ancienne chaîne du grand-maître de leur ordre dynastique St. Georges Constantinien, qui est composé des anagrammes de J. Chr. et des lis. Sur le grand cordon de l'ordre est suspendu l'aigle d'or à deux têtes, sur la poitrine duquel est représentée une croix blanche avec des lis à chaque bout“. Probabil acest obiect se mai afla în posesia familiei la data redactării prezentului manuscris. De-a lungul cîtorva pagini se explică semnificația mobilelor din fiecare cartier, indicîndu-se sorgintea lor, bazată în general pe relația de rudenie a Cantacuzinilor cu dinastia respectivă. În cartierele I și XI există „deux couronnes d'or, ouvertes, sur champ de sable“¹⁸, iar în cartierele III și VIII este reprezentată „une couronne bysantine, avec les deux bouts des rubans déployés, et ornés de perles, soutenues par les deux mains, dont les bras sont en habit de pourpre“, prezentate ca armoariile Comnenilor¹⁹. În cartierul II se află armoariile Anghelilor: „au champ d'argent, un ange, vêtu d'une robe blanche avec les parements de la robe et la ceinture de couleur verte se tient debout sur le gazon vert, tenant dans la main gauche une branche d'olivier

¹⁶ *Ibid.*, p. 78.

¹⁷ *Ibid.*, p. 79.

¹⁸ *Ibid.*, p. 80.

¹⁹ *Ibid.*, p. 80.

(quelque fois il est représenté sans branche)²⁰. Armoariile Țării Românești sînt reprezentate în cartierul IV : „au champ d'azur sur le sommet d'une montagne d'or, est représentée une aigle d'or avec les ailes déployées et la tête tournée à droite, ayant dans son bec une croix d'or, au dessus de l'aigle sont représentés du côté droit un soleil d'or, du côté gauche le croix“. În legătură cu stema Țării Românești, Rodolphe Cantacuzino face la 1856 cîteva remarci demne de reținut, scriînd : „Bien que quelques historiens prétendent voir dans les armoiries de la Valachie, non un aigle, mais un corbeau, plusieurs autres les réfutent, en confirmant que c'est un aigle, qui a été emprunté des légions romaines colonisées en Dacie“²¹. În cartierul V se află stema Paleologilor, „une croix d'or en champ de gueules. Sur laquelle sont représentées quatre lettres grecques B, d'or“²². Cartierul VI este împărțit în două, în partea superioară fiind reprezentat „en champ d'or un lion rampant tourné du côté droit, tenant dans les pattes un arc tendu avec une flèche“. În partea inferioară se află „un ours rampant sur le gazon vert ayant le corps tourné du côté droit et la tête du côté gauche avec la patte droite déployée et tenant de la gauche un arc détendu et baissé, ayant sur le dos un carquois avec des flèches soutenu par une bandoulière“, acestea constituînd armoariile caselor aliate cu Cantacuzinii²³. În cartierul VII se găsesc armoariile Moldovei „sur champ d'azur une tête de bœuf d'or surmontée d'une étoile d'argent à six branches“. În acest context se reproduce o legendă heraldică găsită la Dimitrie Cantemir, în *Istoria Imperiului Otoman* și la Mihail Kogălniceanu, în *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, legenda basoreliefului cu capul de bour, găsit la Iași, cu ocazia strămutării capitalei Moldovei de la Suceava în acest oraș²⁴. Cartierul IX este împărțit în două părți. În cea superioară sînt reprezentate „cinq étoiles à cinq branches d'argent, dont trois sur la première ligne, les autres deux, sur la seconde“. În partea inferioară se află „en champ d'azur deux bandes horizontales de sable, au dessous desquels on voit un pecheur avec un habit couleur jaune relevé, jusqu'à la ceinture et se tenant dans l'eau, ayant en main une ligne avec un filet au bout le corps et la tête tournés du côté droit (quelque fois du côté gauche)“. — armoariile caselor aliate cu Cantacuzinii, precizează autorul²⁵. În cartierul X sînt reprezentate armele casei de Aragon, prezența lor fiind justificată, după autor, de căsătoria Irinei sau Elenei Cantacuzino cu Louis d'Aragon conte de Soule : „les trois bandes ou colonnes perpendiculaires de gueules, sur champ d'or“²⁶.

Un alt element de maximă importanță ce intră în componența blazonului Cantacuzinilor îl constituie lanțul ordinului Sf. Gheorghe, care este astfel descris : „Autour du grand écu qui est placé sur la poitrine de l'aigle est suspendue la chaîne de l'ordre de la dynastie des Cantacuzène du martyr Saint-Georges Constantinien. L'écu est surmonté d'une couronne princière des grands maîtres de cet ordre, qui porte une croix grecque, l'anagramme de notre Seigneur Jésus

²⁰ *Ibid.*, p. 80.

²¹ *Ibid.*, p. 81.

²² *Ibid.*, p. 81.

²³ *Ibid.*, p. 82—83.

²⁴ *Ibid.*, p. 84.

²⁵ *Ibid.*, p. 84.

²⁶ *Ibid.*, p. 85.

Christ, avec les lettres grecques α et ω (le commencement et la fin), une semblable anagramme et les mêmes lettres se trouvent sur la garniture en hermine de la couronne princière des Grands-Maitres de l'ordre"²⁷.

Tenanții scutului sînt „deux anges revêtus l'habits de tissu blanc argenté, celui du côté droit a les parements de l'habit et la ceinture brodés en vert, avec le regard tourné vers les cieux et tenant de la main droite une branche d'olivier. L'ange du côté gauche a les parements de l'habit et la ceinture brodés en noir avec les yeux baissés vers la terre et tenant de la main gauche une branche de chêne"²⁸. Deviza Cantacuzinilor „Quae nocent, docent“ este interpretată și tradusă „Ce qui nuit, enseigne“, sau, mai liber, „Expérience passe science“²⁹.

Se dau variante ale stemei Cantacuzinilor, ca de pildă cea folosită de domnitorul Șerban Cantacuzino, descriindu-se totodată și stema comună simplificată a acestei familii „L'aigle bysantin à deux têtes, très souvent seul ou avec écu sur la poitrine, sur lequel on voit les seules armoiries primitives des Cantacuzène c.à.d. les trois lis, ou accompagnées des armoiries des dynasties alliées aux Cantacuzène ou avec celles de la Valachie et de la Moldavie avec la chaîne de l'ordre dynastique St. Georges Constantinien“³⁰.

După un apendice cu precizări heraldice urmează, în încheierea manuscrisului, transcrierea conținutului diplomei date de către împăratul Carol al VI-lea lui Rodolphe Cantacuzino, vestitul personaj din sec. al XVIII-lea, fiu al domnitorului Ștefar Cantacuzino și al soției sale doamna Păuna născută Greceanu. Transcrierea s-a făcut după o copie realizată la Viena, la 30 septembrie 179..., după originalul în limba germană emis la Viena la 1 februarie 1735³¹.

Valoarea acestui manuscris constă, așadar, în primul rînd, în descrierile heraldice pe care le conține, dar poate suscita interesul, așa fragmentar cum s-a transmis pînă astăzi și prin romanticele legende legate de începuturile Cantacuzinilor, legende aflate cu siguranță mai aproape de ficțiunea literară decît de rigoarea istoriografică. Oricum, prin el se conturează încă un pas pe lungul drum pe care genealogia Cantacuzinilor l-a străbătut de la banul Mihai și predecesorii săi și pînă astăzi.

MIHAI-SORIN RĂDULESCU

Student, anul II, secția istorie-filosofie,

Facultatea de Istorie și Filosofie,

Universitatea București

²⁷ *Ibid.*, p. 86.

²⁸ *Ibid.*, p. 89.

²⁹ *Ibid.*, p. 90.

³⁰ *Ibid.*, p. 91.

³¹ *Ibid.*, p. 93—96.